

A Qualitative Approach on the Conceptual Model of Spirituality and Its Components From the Perspective of the Supreme Leader of Iran

Abdolhossein Khosropanah¹ Zahra Abyar²

Sharifeh Mohammadi³

Received: 06/07/2022

Accepted: 13/02/2023

Abstract

Today, due to the spread and influence of mysticism and false spirituality and young people's approach to it, it seems necessary to recognize and introduce true and Islamic spirituality from the language of scholars and Islamologists. Considering the importance of this issue, this study, by using the qualitative method of thematic analysis, extracted the conceptual model of spirituality from the perspective of the Leader of Iran, and it shows that the five comprehensive themes of rethinking the concept of spirituality, diverging factors of spirituality, converging factors of spirituality, and harmonic triad have created a kind of revolutionary-political goal-oriented spirituality that leads to a life based on pure life. It

-
1. Professor of the Department of Philosophy at the Research Institute of Islamic Culture and Thought. Qom, Iran. khosropanahdezfuli@gmail.com.
 2. PhD Graduate in Religion studies, researcher and university lecturer, Isfahan, Iran (corresponding author). abyar.z114@gmail.com.
 3. Level Three (M. A) student of Mojtehadeh Amin Higher Education Institute. Isfahan, Iran. mohammadi.sharifeh8@gmail.com.

*Khosropanah, A. & Abyar, Z. & Mohammadi, SH. (1401 AP). A Qualitative Approach on the Conceptual Model of Spirituality and Its Components From the Perspective of the Supreme Leader of Iran. *Journal of Islam and the Studies of Spirituality*, 1(2). pp. 54-93. DOI: 10.22081/JSR.2023.64381.1025

is also found that "morality" plays an important role in the conceptual reproduction of spirituality on the one hand, in a way that morality is sometimes interpreted as the same as spirituality. On the other hand, among the converging factors, attention to purification of the soul and self-refinement as a prelude to morality is more prominent. This is also achieved in the comprehensive theme of "purposeful life" as the leader of all social activities, in such a way that it can be said that along with the three basic elements of spirituality, rationality, and justice, attention to the spirit of morality is considered in explaining the pure life. In addition, spirituality is the soul and foundation of morality, and rationality as a tool of knowledge in combination with justice creates a pure life in which the individual and social needs of humanity are seen with a comprehensive view.

Keywords

Spirituality, thematic analysis, Supreme Leader of Iran, conceptual model.

رویکردی کیفی بر الگوی مفهومی معنویت و مؤلفه‌های آن از دیدگاه مقام معظم رهبری مدظله

عبدالحسین خسروپناه^۱ زهرا آبیاری^۲ شریفه محمدی^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۲۴

چکیده

امروزه با نظر به گسترش و نفوذ عرفان‌ها و معنویت‌های کاذب و روی آوری جوانان به آن، بازشناسی و معرفی معنویت حقیقی و اسلامی از زبان عالمان و اسلام‌شناسان امری ضروری به نظر می‌رسد. نظر به اهمیت این مسئله، این پژوهش با استفاده از روش کیفی تحلیل مضمون به استخراج الگوی مفهومی معنویت از دیدگاه مقام معظم رهبری پرداخته و نشان می‌دهد پنج مضمون فراگیر «بازاندیشی مفهومی معنویت»، «عوامل واگراساز معنویت»، «عوامل همگراساز معنویت»، «سه گانه همسونگر» نوعی معنویت «انقلابی-سیاسی غایت‌نگر» را بر ساخته است که به «زیست مبتنی بر حیات طیبه» می‌انجامد. همچنین به دست می‌آید که «اخلاق» از یک سو در بازآفرینی مفهومی معنویت، نقش مهمی دارد؛ به نحوی که گاه اخلاق با معنویت همسان تفسیر می‌شود، از سویی دیگر، در میان عوامل همگراساز، توجه به تزکیه و تهذیب نفس به عنوان مقدمه اخلاق، از برجستگی بیشتری برخوردار است. این امر در مضمون فراگیر «زیست غایت‌مندان» نیز به عنوان راهبر تمام فعالیت‌های اجتماعی به دست می‌آید، به نحوی که می‌توان گفت در کنار سه عنصر اساسی معنویت، عقلانیت و

۵۴

مجله مطالعات اسلامی

سال اول، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۴۰۱، پیاپی ۲

۱. استاد گروه فلسفه پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، قم، ایران. khosropanahdezfuli@gmail.com
۲. دانش‌آموخته دکتری دین‌پژوهی، پژوهشگر و مدرس دانشگاه، اصفهان، ایران (نویسنده مسئول). abyar.zl14@gmail.com
۳. طلبة سطح سه مؤسسه آموزش عالی حوزوی مجتهده امین، اصفهان، ایران. mohammadi.sharifeh8@gmail.com

* خسروپناه، عبدالحسین؛ آبیاری، زهرا و محمدی، شریفه. (۱۴۰۱). رویکردی کیفی بر الگوی مفهومی معنویت و مؤلفه‌های آن از دیدگاه مقام معظم رهبری مدظله. دوفصلنامه علمی - تخصصی اسلام و مطالعات معنویت، (۲) ۱، صص ۵۴-۹۳.
DOI: 10.22081/JSR.2023.64381.1025

عدالت، توجه به روح اخلاق در تبیین حیات طیبه مد نظر است؛ همچنین معنویت، روح و بنیان اخلاق بوده و عقلانیت به عنوان ابزار شناخت در تلفیق با عدالت، حیات طیبه را می‌سازد که در آن نیازهای فردی و اجتماعی بشریت با نگاهی جامع دیده شده است.

کلیدواژه‌ها

معنویت، تحلیل مضمون، مقام معظم رهبری، الگوی مفهومی.

۱. بیان مسئله

با وجود نظریه پردازی‌های جامعه‌شناسان مشهوری چون مارکس و وبر که مدرنیته را گشاینده همه رازها می‌دانستند (Disechantment) و معنویت را یکجا به فراموشی سپرده و جامعه مدرن را «قفس آهنینی» می‌بینند که فارغ از معنا و آزادی شده است؛ متفکران اجتماعی در دهه‌های اخیر به نتیجه خلاف آن رسیده‌اند؛ به نحوی که می‌توان گفت معنویت به مثابه «تنها نقطه امید برای تحول مثبت اجتماعی و نیز برای پاسداری از ارزش‌های واقعاً مهم» (Nandy, 1998, pp. 327-328) بار دیگر جایگاه خود را بازیافته است. در چنین فضایی، رویکردهای معناگرایانه به زندگی و هستی بروز و ظهور یافتند. در این نوع نگاه، امور و پدیده‌ها تصادفی و احتمالی نیستند؛ بلکه آنها قصدمندانه و خردمندانه تلقی می‌شوند که اراده آگاه و قدرت برتر در آن دخیل است؛ بنابراین اصطلاح معنویت همپوشانی گسترده با مفاهیمی مانند دین، مذهب و عرفان، باطنی‌گری، تجربه دینی، امر قدسی، تجربه فرا هستی، اخلاق، معرفت و مفاهیم از این قبیل دارد. البته در مرزبندی‌های معنویت و مفاهیم یادشده اختلافاتی دیده می‌شود. به عنوان مثال برخی معنویت را نسبت به دین، شخصی‌تر و کمتر نهادینه شده می‌دانند (Mcintosh, Poulin, Silver, & Holman, 2011, p. 1) عده‌ای آن را به‌ویژه هنگامی که با تجربه عارفانه و دینی همراه می‌شود در مرکز و قلب دین قرار می‌دهند و گروهی نیز آنها را به عنوان اموری همسان و جایگزین یکدیگر در نظر می‌گیرند (Eftekhar, 2013, p. 142).

باید توجه داشت که معنویت‌گرایی در درون و بیرون از نهادهای دینی رخ داده و با باورهای شخصی و تجربی درونی قدسی تعیین می‌شود (Mcintosh, Poulin, Silver, & Holman, 2011, p. 3). حال با تغییرات سریع دوران مدرنیته به‌ویژه تغییرات فناورانه و تأثیر آن بر ابعاد مختلف فرهنگ، هویت سوژه بیش از هر زمانی فردیت یافته و تفکیک می‌شود؛ همان‌گونه که هر ویولوزه از آن به عنوان «مدرنیته روان‌شناختی» یاد می‌کند که در آن شخص باید در جایگاه یک فرد بیندیشد و تلاش کند که برای هرگونه هویت موروثی که منبع اقتدار خارجی آن را تجویز کرده است، هویت شخصی بیاورد (هر ویولوزه، ۱۳۸۰، ص ۲۹۱). به گفته برگر اجتماعی شدن ناشی از

زیستن در جهان‌های زیست چندگانه، هویتی می‌سازد که «باز»، «تفکیک‌شده»، «اندیشیده» و «فردیت یافته» است (محدثی، ۱۳۸۶، ص ۸۸)؛ این نشان می‌دهد که افراد به شیوه‌های مختلفی که مطابق میل و سلیقه‌شان است هویت دینی و اجتماعی خودشان را می‌سازند (محدثی، ۱۳۸۶، ص ۹۰).

در ایران نیز تحولات صنعتی با رشد شهرنشینی و تغییرات سریع اجتماعی، بحث‌هایی در مورد افول دین‌داری و تغییرات جهت‌گیری دینی در پی داشته است. نتایج این مطالعات حاکی از این است که نسل سوم انقلاب یعنی کسانی که دوران کودکی خود را در جنگ و انقلاب سپری کرده‌اند، با مسائلی چون کاهش نسبی ابعاد پیامدی و مناسکی دین، شکل‌گیری تدریجی تفکر سکولار عرفانی فلسفی بر دید فقهی، پذیرش تسامح، ترجیح مرجعیت علمی بر مرجعیت دینی، به چالش کشیده‌شدن برخی آموزه‌های دینی (حبیب‌زاده خطبه‌سرا، ۱۳۸۴؛ زارع، ۱۳۸۴؛ نوابخش و همکاران، ۱۳۸۸) مواجه‌اند. این تحقیقات حاکی از این است که جوانان به علت وجود خلأهایی به‌سوی معنویت جهت رفع نیازهایشان اقبال زیادی دارند؛ زیرا بر اساس برخی نظریه‌ها، معنویت‌گرایی، مراقبه متعالی، دعا و یوگا با بازیابی سلامت جسمی و ذهنی، یافتن معنایی برای زندگی و بهبود روابط با دیگران ارتباط دارد (پورزارع و بحری، ۱۳۸۴، ص ۸۸)؛ برخی دیگر از نظریه‌پردازان (محدثی، ۱۳۹۵، ص ۵۲۸) نیز معتقدند که نیازهایی که در فرهنگ دینی بی‌پاسخ می‌ماند موجب گرایش به‌سوی معنویت‌هایی می‌شود که بدیع، چند کارکردی یا تک کارکردی است.

آنچه در این میان اهمیت دارد توجه نسل جوان و گرایش‌های آنان به انواع نوپدید معنویت‌ها و عرفان‌هایی است که گاه مناسب و قرابت‌چندانی با مبانی دینی ندارد. به همین علت چنین به نظر می‌رسد که معنویت مبتنی بر دین، جایگاه اصلی خود را بازیافته یا مغفول مانده است. پرسش اصلی این است که این معنویت دارای چه ابعادی است؟ مدل کاتالیزور شده معنویت دینی در عصر حاضر کدام است؟ در پاسخ به این پرسش‌ها نسخه‌های مختلفی از انواع معنویت‌ها پیچیده می‌شود که با هویت دینی جامعه ایرانی غریب می‌نماید؛ از همین‌رو لازم است تا خوانش و الگوی معنویت اصیل به

جامعه معرفی شود. محقق جهت ارائه الگوی معنویت، تلاش دارد تا با واکاوی سخنان یکی از برترین اندیشمندان و صاحب نظران عصر جدید، حضرت آیت الله خامنه‌ای به این مهم دست یابد.

۲. پیشینه

نظر به اهمیت معنویت در عصر جدید و روی آوری بشر به آن، آثار و کتاب‌های مختلفی در مورد معنویت نگاشته شده است؛ اما نظر به مسئله محوری در این پژوهش، مهم‌ترین آثار مرتبط با عنوان فوق، مورد جستجو قرار گرفت که بدان‌ها اشاره می‌شود: کتاب معنویت رهایی‌بخش: پژوهشی در باب معنویت با تکیه بر اندیشه‌های مقام معظم رهبری؛ مظاهری سیف (۱۳۹۳) و مقاله دیگری از همین نویسنده با عنوان «رویکرد معنوی به انتظار در اندیشه آیت الله خامنه‌ای و معنویت‌های نوظهور» (۱۳۹۹) که محقق به توصیف معنویت از دیدگاه رهبر انقلاب، تبیین رابطه عدالت و معنویت، رابطه معنویت و انتظار و تعریف و تحلیل مفهومی انتظار به سه مقوله اعتراض، مردم‌سالاری دینی و آمادگی دست یافته است. وی دیدگاه‌های رقیب را در دو دسته معنویت متحجرانه و معنویت‌های نوظهور دسته‌بندی کرده است.

مقاله «کارکردهای معنویت در عرصه‌های اجتماعی از دیدگاه مقام معظم رهبری»؛ محمدجواد رودگر (۱۳۹۵)؛ مقاله «تدوین یک الگوی نظری (تحلیلی) در خصوص تحول معنوی براساس بیانات مقام معظم رهبری»؛ مهری کریم (۱۳۹۶) همچنین کتاب معنویت‌گرایی جدید: مؤلفه‌های مفهومی، لوازم اعتقادی و نشانه‌های گفتمانی احمد شاکر نژاد (۱۳۹۷) از جمله این موارد است. بررسی نشان داد که جز چند مورد سخنرانی و تحلیل در سایت‌ها، مقاله علمی دیگری در این زمینه به صورت خاص به استخراج الگوی مفهومی معنویت و مؤلفه‌های آن در بیانات مقام معظم رهبری نپرداخته است؛ از این رو نوآوری این مقاله در این است که محققان با ملاحظه همه سخنان معظم له، الگوی معنویت را استخراج کرده، مهم‌ترین مؤلفه‌های مرتبط با آن را در یک پیوستار نشان داده‌اند.

۳. چارچوب مفهومی

هرچند معنویت و مشتقات آن در قرآن و سنت به صورت مستقیم به آن اشاره‌ای نشده است، در ادبیات دینی جایگاه خاصی دارد و در ایران نیز ریشه چند هزار ساله دارد (نصر، ۱۳۷۸، ص ۷۶). معنویت در لغت به معنای معنوی بودن و متعلق به معنا بودن (معین، ۱۳۸۶، ج ۴، ص ۲۸۹۴) و در مقابل مادیت آمده است. با توجه به رویکرد اسلامی «معنویت مربوط به اصطلاح spiritus لاتینی و نیز روحانیت فارسی است که با واژه روح در فارسی و عربی سروکار دارد و مراد از روحانی نیز مرتبط با عالم روح است» (نصر، ۱۳۸۷، ص ۲۴۳). این واژه در غرب برگرفته از واژه انگلیسی spirituality است که با نظر به کاربرد آن، با معنا پیوند خورده است (Ashis Nandy, 1998)؛ بنابراین «اصل و اساس معنویت به درونی بودن آن است؛ این ساحت درونی است که انسان را از درون به حقیقت الهی پیوند می‌زند» (نصر، ۱۳۸۵: ۲۴۵)؛ به عبارتی تمامی افعال اخلاقی که همگی جنبه فطری دارند از معنویت درونی انسان سرچشمه می‌گیرند؛ زیرا «انسان بنا به فطرتش نیازمند اتصال به خالق هستی است و معنویت، فرصت تجربه متعالی را به انسان اعطا می‌کند» (زمانی، ۱۳۸۴، ص ۱۰).

فیلیپ شلدراک نیز معنویت را کل حیات انسانی بر حسب یک رابطه آگاهانه با خدا دانسته است (شلدراک، ۱۳۸۰، ص ۲۶۳). الیاده نیز می‌گوید معنویت و دینداری و مواجهه انسان با امر قدسی پدیده‌ای فراگیر بوده که به صورت‌های گوناگونی جلوه کرده است (الیاده، ۱۳۹۹، ص ۱۷). استاد مطهری «معنویت» را مترادف با «ارزش‌های انسانی» دانسته است (مطهری، ۱۳۸۶، ص ۵۸)؛ وی معنویت را شرط اساسی انسان بودن انسان می‌داند؛ بنابراین «معنویت» به عنوان شاخصه‌ای در بحث انسان‌شناسی و مرتبط با نیازهای متعالی و دین‌داری انسان لحاظ می‌گردد که وجه تمایز انسان از موجودات دیگر است.

۴. رویکردهای نظری به معنویت

معنویت از جنبه‌های مختلف دسته‌بندی و گونه‌شناسی می‌شود. این حقیقت، به لحاظ

جغرافیایی به شرقی و غربی و به لحاظ منشاء پیدایش به آسمانی و زمینی یا الهی و بشری تقسیم می‌گردد:

۱-۴. معنویت زاهدانه

منظور از این نوع معنویت، نگاه زاهدانه و تارکانه به زندگی است که عموماً در زندگی صوفیان و درویش‌مسلمانان ترویج می‌شود و در ادبیات عرفانی اسلامی نیز بازتاب زیادی داشته است. امروزه نیز گروه‌هایی در کشور ترویج‌کننده این نوع معنویت هستند. باید خاطر نشان کرد که منظور از معنویت صوفیانه، آن دسته فرقه‌هایی است که به بهانه طریقت، از شریعت و احکام شرعی فاصله گرفته‌اند و ضمن نادیده گرفتن فتوای مراجع مبنی بر حرمت ساختن خانقاه، با استفاده از رفتارهای خلاف شرع، به جذب مخاطبان می‌پردازند. این فرقه‌ها در ایران معاصر، گرفتار مشکلات اعتقادی یا رفتاری هستند که با انحراف از عرفان و معنویت ناب، نوعی معنویت التقاطی را به جامعه عرضه می‌کنند (خسروپناه، ۱۳۹۰، ص ۴۳۶).

۲-۴. معنویت عارفانه - دین ورزانه

سنت‌گرایان معنویت را با سنت و حقایق الهی پیوند می‌زنند که از طریق شخصیت‌های مختلف و معروف به رسولان و پیامبران، لوکوس یا دیگر عوامل انتقال برای ابتلای بشر رسیده است. این تلقی از معنویت با دین مترادف گرفته شده است؛ چنین معنویتی را می‌توان معنویت دینی، قدسی و آسمانی نامید که در مقابل آن معنویت سکولار است. معنویت سکولار زمینی و بشری بوده و تنها تأمین‌کننده نیازهای احساسی، عاطفی و روانی انسان است (نصر، ۱۳۸۵، ص ۱۵۶). معنویت دینی در پی ایجاد احساس آرامش و رسیدن سالک به قرب الهی و دستیابی به نفس مطمئنه راضیه و مرضیه است؛ ولی معنویت‌های سکولار و عرفان‌واره‌ها، تنها درصددند که انسان را از

بحران‌های روحی و روانی نجات داده، آرامش نسبی دنیوی را برای او به ارمغان آورند و به هیچ وجه رسیدن به مقام توحید را دنبال نمی‌کنند.

۳-۴. معنویت سکولار / دین‌واره‌ها

معنویت سکولار به هستی متعالی جهان غیب و عالم ملکوتی تعلق ندارند؛ ولی معنویت قدسی و الهی به هستی متعالی و به هر دو جهان ملک و ملکوت وابسته است. قرآن کریم در معرفی این دو دسته می‌فرماید: «.. مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَ...» (بقره، ۲۰۰ و ۲۰۱). امروزه معنویت‌های سکولار، برگرفته از دین‌واره‌هایی است که در پی ترویج نوعی عرفان منهای شریعت عمل می‌کند (خسروپناه، ۱۳۹۰، صص ۲۲۱-۲۲۵).

۴-۴. معنویت انقلابی مبتنی بر اراده سیاسی

اگرچه معنویت در تقسیم‌بندی‌های مختلفی توسط اندیشمندان این عرصه قابل دسته‌بندی است؛ چنانچه در یک تقسیم‌بندی دیگر جهت تبیین دیدگاه مقام معظم رهبری، دیدگاه‌های رقیب این رویکرد، معنویت متحجرانه (توجه به بعد معنوی دین و بدون دخالت در امور سیاسی) و معنویت‌های نوظهور (معنویت سکولار) دانسته شده (مظاهری سیف، ۱۳۹۹، ص ۱۷۶) که در دسته‌بندی بالا می‌گنجد، الگوی ارائه شده در اندیشه مقام معظم رهبری، از الگوی خاصی پیروی می‌کند، به نحوی که می‌توان آن را نوع خاصی از معنویت دینی دانست که برخی از متفکران اجتماعی را بر آن داشته تا به بررسی ویژه در این باره بپردازند و مشخصه اصلی انقلاب اسلامی را وجود همین نوع معنویت خاص بدانند. به عقیده این متفکران، حکومت اسلامی «حرکتی است که این امکان را فراهم خواهد ساخت تا ابعاد معنوی در زندگی سیاسی وارد شود به گونه‌ای که دیگر زندگی سیاسی مانع معنویت‌گرایی نباشد؛ بلکه به محل تجمع و حضور معنویت و سبب پیدایش و ظهور آن و درنهایت به مایه پدیدآورنده و تغذیه‌کننده آن تبدیل شود»

(خرمشاد، ۱۳۷۷، صص ۲۰۲-۲۲۴). از نگاه این اندیشمند، حکومت اسلامی با فرمول خاصی جامع اضداد بوده و معنویت و سیاست را در هم می‌آمیزد.

۵. روش‌شناسی پژوهش

امروزه با رشد سریع پژوهش‌های کیفی در سال‌های اخیر، گامی مثبت در جهت درک عمیق‌تر از پدیده‌های اجتماعی و پویایی برداشته شده است. کسب نتایج مفیدتر در پژوهش‌های کیفی با استفاده از ابزارهای تحلیلی، ثبت نظام‌مند و تبیین روش‌های تحلیلی امری امکان‌پذیر است. یکی از شیوه‌های تحلیل داده‌های کیفی که دارای اهمیت بالایی است، تحلیل مضمون^۱ است. تحلیل مضمون، هرچند خود یک روش مستقل تحلیلی است؛ اما می‌تواند در دیگر روش‌های تحلیل کیفی چون تحلیل روایت، تحلیل نشانه‌شناختی، نظریه زمینه‌ای و... نیز مورد استفاده قرار گیرد (محمدپور، ۱۳۹۲، ص ۶۶). این روش به محقق اجازه می‌دهد که مضامین آشکار و پنهان متن را جستجو کرده، سپس آن را تفسیر کند.

۵-۱. گردآوری اطلاعات و تقطیع متن به واحدهای معنادار

روش گردآوری اطلاعات بدین صورت بود که با مراجعه به سایت مقام معظم رهبری، آیت الله خامنه‌ای داده‌های متنی، اعم از سخنرانی‌های مکتوب و جلسات پرسش و پاسخ با جوانان گردآوری شده است. این داده‌های متنی، متناسب با واژه‌های مرتبط چون معنویت، عقلانیت، معنوی، ایمان، مورد جستجو قرار گرفت. در یک مطالعه اولیه، مطالب مرتبط دسته‌بندی شد. از آنجا که در تجزیه و تحلیل داده‌ها، در تحلیل مضمون سه مرحله کلان: تجزیه و توصیف متن، تشریح و تفسیر متن، ادغام و

1. Thematic Analysis

یکپارچه کردن مجدد (خنیفر، ۱۳۹۵، ج ۱، ص ۵۹) وجود دارد؛ از این رو تلاش شد با همین روش، کار تحلیل داده‌ها صورت گیرد. در این مرحله، بازخوانی مکرر داده‌ها متن به صورت فعال؛ یعنی جست‌وجو معانی و الگوها صورت گرفت. قبل از شروع به کار کد گذاری، یادداشت‌هایی که جرقه‌های ذهنی محسوب می‌شوند، در کنار متن‌های مرتبط نوشته شد. در کد گذاری اولیه، عبارات، بند و جملاتی که معنادار بودند (ایمان، ۱۳۹۴، ص ۸۰) انتخاب شدند. در جدول شماره ۱ نمونه استخراج واحدهای معنادار آورده شده است:

جدول شماره ۱: نمونه استخراج واحدهای معنادار و مضامین پایه (واژه معنویت)

ردیف	واحد معنادار	مضمون پایه
۱	همه می‌خواهند «مسلمان معاصر» بدون افراط خشک سرانه و ترکیب معنویت و عدالت تفریط غربگرایانه باشند و با شعار «الله اکبر» می‌خواهند و عقلانیت با روش مسلمانان، با ترکیب «معنویت»، «عدالت» و «عقلانیت» و با مردم‌سالاری درست‌ترین روش «مردم‌سالاری دینی»، از پس تحقیر و استبداد و راه مقابله با عقب‌ماندگی و استعمار و فساد و فقر و تبعیض صدساله‌های عقب‌ماندگی، استعمار، یابند؛ و این، درست‌ترین راه است (خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۱۱/۱۴) استبداد، فساد	
۲	این قرن، قرن معنویت است. اسلام عقلانیت را و معنویت را و عدالت را با یکدیگر به ملت‌ها هدیه می‌دهد؛ اسلام عقلانیت، عقلانیت از تعالیم اسلام تدبیر و تفکر، اسلام معنویت ... است (خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۱۱/۱۰). خداوند	
۳	اسلام، عقلانیت را و معنویت را و عدالت را با یکدیگر به ملت‌ها هدیه می‌دهد (خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۱۱/۱۰).	عدالت، معنویت و عقلانیت هدیه اسلام به ملت‌ها
۴	اگر معنویت با عدالت همراه نباشد، به یک شعار توخالی تبدیل می‌شود. خیلی‌ها حرف عدالت را می‌زنند، اما چون معنویت و آن نگاه معنوی نیست، بیشتر جنبه سیاسی و شکلی پیدا می‌کند (خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۰۶/۱۶)	عدالت بدون معنویت، جنبه شکلی و سیاسی

ردیف	واحد معنادار	مضمون پایه
۵	البته خب، بدیهی است که بدون معنویت و بدون عقلانیت، عدالت تحقق پیدا نمی‌کند؛ اگر معنویت نشد، عدالت تبدیل و عدالت می‌شود به ظاهرسازی و ریاکاری؛ اگر عقلانیت نشد، عدالت اصلاً تحقق پیدا نمی‌کند و آن چیزی که انسان تصور می‌کند عدالت است، می‌آید و جای عدالت واقعی را می‌گیرد؛ بنابراین معنویت و عقلانیت در تحقق عدالت شرط است (خامنه‌ای، ۱۳۸۷/۰۶/۰۲).	تحقق عدالت با معنویت
۶	در شرایط کنونی که بشریت سرخورده از مکتب‌ها و دسیسه‌ها بشریت درصدد یافتن راهی مطمئن به‌سوی معنویت و عدالت و راهی به‌سوی معنویت، عقلانیت است (خامنه‌ای، ۱۳۸۶/۰۹/۰۳).	بشریت درصدد یافتن راهی مطمئن به‌سوی معنویت، عقلانیت و عدالت
۷	معنویت و عدالت درهم تنیده است (خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۰۶/۰۸).	درهم تنیدگی عدالت با معنویت
۸	آدم معنوی‌ای که با ظلم می‌سازد، با طاغوت می‌سازد، عدم سازش معنویت با نظام ظالمانه و سلطه می‌سازد، این چطور معنویتی ظلم است؟ این‌گونه معنویت را ما نمی‌توانیم بفهمیم (خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۰۶/۰۸).	عدم سازش معنویت با نظام ظالمانه و سلطه می‌سازد، این چطور معنویتی ظلم است؟ این‌گونه معنویت را ما نمی‌توانیم بفهمیم (خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۰۶/۰۸).
۹	اگر عدالت از عقلانیت و معنویت جدا شد، دیگر عدالتی که شما دنبالش هستید، نخواهد بود؛ اصلاً عدالت نخواهد بود (خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۰۶/۰۸).	جداناپذیری عقلانیت و معنویت از عدالت
۱۰	عدالت باید با معنویت همراه باشد؛ یعنی باید شما برای خدا و اجر الهی دنبال عدالت باشید؛ در این صورت می‌توانید با دشمنان عدالت مواجهه و مقابله کنید (خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۰۶/۰۸).	راه مقابله با دشمنان عدالت، همراهی معنویت با عدالت

۲-۵. تحویل مضامین پایه به مضامین سازمان دهنده و فراگیر

در دومین گام پس از انتخاب واحدهای معنادار، برچسب‌زنی به جملات و پاراگراف‌هایی معنادار انجام شد. در این مرحله پس از دست‌یافتن به مضامین پایه، مضامین سازمان‌دهنده و مضامین فراگیر با توجه به مضامین پایه، در سطح انتزاعی به دست آمد. در این مرحله از تحلیل مضمون، سعی شد با سازمان‌دهی مجدد مضامین اولیه یا همان مضامین پایه، در یک جدول مضامین سازمان‌دهنده در سطح دیگری از انتزاع استخراج شود. این سطح از مضامین، ما را به سوی مضامین سطح بالاتر در نردبان انتزاع هدایت می‌کند که بدان مضامین فراگیر گفته می‌شود. هدف محققان در این مرحله این است که از مجموعه به دست آمده، مفاهیم مرتبط شناسایی شده، تا تفسیری بنیادین در راستای مفاهیم فراگیر حاصل شود. این مرحله از دست‌یابی به کدهای سازمان‌دهنده و فراگیر، در جدول شماره ۲ آمده است.

جدول شماره ۲: استخراج مضامین فراگیر و سازمان دهنده

ردیف	مضمون پایه	مضمون سازمان دهنده	مضمون فراگیر	الگوی استخراجی
۱	ترویج اخلاص، توکل، ایمان؛ معنویت به معنای اخلاق، ترک گناه، پرهیز از تهمت، غیبت، سوءظن، اخلاق‌مدار؛ بددلی؛ معنویت: ایمان و توکل؛ معنویت امری فطری؛ معنویت و اخلاق، امر دستورناپذیر؛ معنویت به معنای دشمن‌گریز، معتکف‌شدن دانشجو در مسجد دانشگاه؛ عدم سازش معنویت مبتنی معنویت با ظلم؛ معنویت و ایمان، مخالف ظلمت؛ بر فطرت؛ معنویت جامع، همراه با سیاست، با فعالیت اجتماعی، معنویت با جهاد، بدون انزوا در اسلام؛ مفهوم‌پذیری معنویت اجتماعی‌نگر با همراهی سیاست و دین.	معنویت	بازاندیشی مفهومی معنویت	معنویت انقلابی-سیاسی-غایت‌محور

ردیف	مضمون پایه	مضمون سازمان دهنده	مضمون فراگیر	الگوی استخراجی
۲	<p>ترکیب معنویت و عدالت و عقلانیت با روش مردم‌سالاری؛ تربیت درست راه مقابله با عقب‌ماندگی، استعمار، استبداد، فساد؛ ملاحظه فرد و سیاست جامعه، معنویت و عدالت، شریعت و عقلانیت با هم موجب تشکیل منظومه مستحکم که انحراف از آن انحراف از اسلام؛ عدالت جدای از معنویت تبدیل به ظاهرسازی و انحراف و ضد عدالت؛ معنویت، عدالت، عقلانیت سه رکن وابسته به هم جامعه اسلامی؛ معنویت، عدالت و عقلانیت سه رکن اساسی حکومت اسلامی و معنویت مهم‌ترین آن؛ عدالت، معنویت و عقلانیت هدیه اسلام به ملت‌ها؛ معنویت، عدالت و عقلانیت از تعالیم خداوند؛ دعوت دین به عدالت، آزادی، معنویت و پیشرفت؛ دعوت دین به عدالت، آزادی، معنویت و پیشرفت؛ دین اسلام: دین آزادی و معنویت؛ اسلام متکی به معنویت، عقلانیت و عدالت؛ تحقق عدالت حقیقی با معنویت و عقلانیت؛ جداناپذیری عقلانیت و معنویت از عدالت؛ در هم تنیدگی عدالت با معنویت؛ تک‌بعدی بودن معنویت جدای از عدالت؛ عدالت بدون معنویت، جنبه شکلی و سیاسی؛ تحقق عدالت با معنویت و عدالت؛ در هم تنیدگی عدالت در معنویت؛ راه رسیدن به کمال با همراهی سیاست و معنویت؛ پیام انقلاب: توجه به معنویت و اخلاق با عدالت؛ معنویت، عدالت و عقلانیت سه رکن اساسی حکومت اسلامی و معنویت مهم‌ترین آن؛ دعوت انقلاب اسلامی از مسلمانان به اتحاد برای اجرای معنویت، اخلاق، احیاء عقلانیت و عدالت اسلامی؛</p>	<p>عقلانیت، عدالت،</p>	<p>سه گانه همسو نگر</p>	<p>استخراجی</p>

ردیف	مضمون پایه	مضمون سازمان دهنده	مضمون فراگیر	الگوی استخراجی
۳	حفظ معنویت با نماز اول وقت با حضور قلب و التفات به آن، انس با قرآن؛ حفظ معنویت با ترک گناه؛ احیای معنویت با ذکر، توسل، خشوع؛ راه کسب معنویت: حکومت‌های توسل، توجه، انس با خدا؛ سیری ناپذیری بودن فرد در دینی، معنویت؛ حج راهی برای ورود به معنویت؛ عقلانیت بدون اجبار با تعلیم خود؛ معنویت به معنای اخلاق، ترک گناه، پرهیز از تهمت، غیبت، سوءظن، بددلی؛ دوران ظهور، حاکمیت حقیقی معنویت؛ زمینه‌سازی جامعه برای معنویت؛ تحقق مردم‌سالاری با معنویت؛	تذکیه، دعا و توسل، وجود حکومت‌های	همگرا ساز معنویت	
۴	جدایی دین از سیاست عامل جدایی سیاست از معنویت و اخلاق؛ جدایی سیاست از معنویت و اخلاق، سیاست‌ورزی و دنیاطلبی صرف؛ چند بعدی بودن معنویت جدای از عدالت؛	از هوای نفس، وجود حکومت‌های فاسد، بی‌تقوایی جمعی، جدا	واگرا ساز معنویت	
۵	ارزشمندی سبک زندگی از نگاه معنوی؛ شناسایی و بهره‌مندی استعدادها و پیشرفت با معنویت؛ ارزشمندی سبک زندگی از نگاه معنوی؛ معنویت: غایت راه‌گشا مشکلات؛ ارتباط مستقیم معنویت و اخلاق با معنویت برکات جامعه (افزایشی-کاهشی)؛ معنویت و اخلاق راهبر تمام فعالیت‌های اجتماع؛	زیست غایت‌مندانه		

۳-۵. ترسیم شبکه مضامین

در گام سوم نوبت به ترسیم شبکه اصلی مضامین و استخراج الگوی مفهومی است. پس از رفت و برگشت بین مضامین و تحلیل آنها به پنج مضمون فراگیر می‌رسیم که به نظر می‌رسد از وجه جامعیت معنایی مناسبی جهت تبیین معنویت در بیانات مقام معظم رهبری برخوردار است که در ادامه به تحلیل آنها پرداخته می‌شود.

۶. تحلیل داده‌ها

از میان مضامین پایه، فراگیر و سازمانده، تعداد پنج مضمون سازمان‌دهنده به دست آمد که هر کدام از این مضامین، خود از مضامین فراگیر چندگانه برساخته شده است. «بازاندیشی مفهومی معنویت»، «سه‌گانه همسو نگر»، «همگراساز معنویت»، «واگراساز معنویت» و «زیست‌غایتمندانه» مضامین برساخته‌ای هستند که در الگوی معنویت، از بیانات مقام معظم رهبری به دست آمد:

۱-۶. بازاندیشی مفهومی معنویت

این کد فراگیر برساخته کدهای سازمان‌دهنده «معنویت اخلاق‌مدار»؛ «معنویت دشمن‌گریز»، «معنویت مبتنی بر فطرت» و «معنویت اجتماعی‌نگر» است. از یک‌سو معنویت با پیوند یافتن با اخلاق و اجتماع در نگاه مقام معظم رهبری بازتعریف می‌شود، از سوی دیگر ابتدای بر فطرت و توجه به مؤلفه دشمن‌گریزی تعریفی متفاوت از دیگر معنویت‌ها ارائه کرده است؛ از همین روست که معنویت در نگاه رهبری کاملاً منطبق بر نگاه انسان‌شناختی اسلام و قرآن است؛ به عبارتی انسان معنوی در نظر ایشان یعنی انسان اهل ارتباط با خدا، اهل سلوک معنوی، اهل توکل و توسل، اهل بصیرت و آگاهی، اهل احساس مسئولیت، عدالت، تلاش و خدمت؛ یعنی تعریف و گستره‌ای که معظم له از معنویت ارائه می‌دهند بسیار فراتر از جنبه فردی و ارتباط با خداوند است و تمامی ابعاد وجودی انسان را دربر دارد.

معنویت اجتماعی نگر در نگاه ایشان همراه با احساس مسئولیت است. این گونه نیست که انسان فقط به عبادت فردی پردازد و از مسائل اجتماعی و سرنوشت انسان‌های دیگر غفلت کند و در عین حال بتوان چنین فردی را فردی معنوی، نامید. معنویت واقعی مورد نظر اسلام در بطن جامعه به رشد و شکوفایی می‌رسد به گونه‌ای که تمام زوایای زندگی‌اش را پوشش می‌دهد؛ یعنی انسان معنوی مورد نظر اسلام فردی فعال و تأثیرگذار است و هر حرکت و تلاشی را در جهت قرب الی الله انجام می‌دهد. مقام معظم رهبری در مورد برخی از معنویت‌های «دنیا گریز و ستم‌پذیر» چنین می‌فرماید: «بعضی اهل معنا نیستند، اما هیچ نگاهی به عدالت ندارند، این نمی‌شود، اسلام معنویت بدون نگاه به مسائل اجتماعی و سرنوشت انسان‌ها ندارد» (خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۶/۸)؛ همچنین ایشان در دیدار با برخی روحانیون و مبلغان کشور، به رد معنویت بدون توجه به ضروریات دین، می‌پردازند (خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۱۱/۰۵).

بنابراین معنویت مورد نظر معظم له علاوه بر جنبه‌های فردی ساحت‌های مختلف دیگری همچون، اجتماع، سیاست، علم و اقتصاد و دیگر جنبه‌های زندگی را نیز در برمی‌گیرد. به عبارتی نوعی پیوند و یکپارچگی نظری و عملی میان معنویت با سیاست، اخلاق، اقتصاد، عدالت و ... وجود دارد که در ذیل به برخی از این موارد اشاره می‌گردد. ایشان همچنین در عرصه مسائل سیاسی و اقتصادی، به آن دسته از کسانی که قصد تبلیغ دین و معنویت دارند، توصیه می‌کنند که توجه به دین و معنویت بدون در نظر گرفتن مسائل سیاسی کاری غلط و اشتباه است (خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۶/۲۰).

همان‌طور که ملاحظه می‌شود در نگاه نافذ ایشان عبودیت و معنویت در تمام عرصه‌های زندگی انسان وجود دارد و علاوه بر عرصه سیاست، در کار و تلاش اقتصادی نیز می‌توان قایل به نوعی معنویت شد؛ بدین معنا که کار و فعالیت اقتصادی نوعی عبادت محسوب می‌شود و فردی که در عرصه زندگی به فعالیت اقتصادی مشغول است، همچون مجاهد فی سبیل الله به کار و فعالیت او ارج گذاشته می‌شود (نهج الفصاحه). مقام معظم رهبری نیز فعالیت اقتصادی و پیشرفت بدون معنویت را توهم خطرناکی

می‌دانند که در گذشته در اذهان جامعه تزریق کرده بودند؛ توهم تقابل و تضاد میان عقلانی زیستن و توسعه‌یافتگی از یک طرف و معنوی زیستن و اخلاقی زیستن از طرف دیگر همچون اندیشه خطرناکی منجر به فاصله گرفتن از معنویت و دور شدن از فضایل اخلاقی می‌شود (خامنه‌ای، ۱۳۸۹/۱/۹).

یکی دیگر از زوایای حضور معنویت، توجه به عنصر معنویت دینی در حرکت‌های عملی و پژوهش‌های علمی است که از دید نافذ ایشان پنهان نمانده است. ایشان یکی از راه‌های مصونیت بخشی جوانان و همچنین پیشرفت جامعه را رشد معنوی میان جوانان دانشگاهی می‌دانند (خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۳/۲۹)؛ بنابراین معنویت که همان رابطه و اتصال قلبی انسان با خدا و همچنین مجذوب شدن در برابر لطف الهی، راز و نیاز با خدا و ارتباط با اوست دارای ابعاد گوناگونی است به گونه‌ای که اگر امور دنیوی مانند سیاست و اقتصاد و هر گونه کار و فعالیت اگر با نیت قرب الهی صورت گیرد، باعث حرکت انسان به سوی کمال واقعی‌اش می‌شود.

۲-۶. واگرا ساز معنویت

با توجه به گستره معنویت در نظرگاه مقام معظم رهبری که جنبه‌های مختلف فردی و اجتماعی را در برمی‌گیرد، موانع مختلفی نیز در مسیر تحقق آن وجود دارد که برخی مربوط به حوزه فردی معنویت و برخی دیگر به حوزه اجتماعی مربوط می‌شود. از دیدگاه ایشان، برخلاف معنویت‌های نوظهور یا معنویت‌های بدون دین، میان برخی عوامل، با معنویت مورد نظر ایشان نوعی واگرایی وجود دارد؛ بدین معنا که وجود این عوامل، تعریف معنویت مدنظر معظم له را از معنی تهی می‌کند، این عوامل تحت عنوان کد «واگرا ساز معنویت» بر ساخته شده است:

هوای نفس دشمن درونی: هوای نفس یکی از مهم‌ترین موانع کسب معنویت و رسیدن انسان به کمال حقیقی خویش است که صفات رذیله اخلاقی اعم از خودخواهی‌ها، تکبر و غرور، منیت‌ها، هوسرانی، ضعف‌های اخلاقی و شخصیتی را

شامل می‌شود. وجود هوای نفس به عنوان یک عامل بازدارنده از مسیر حرکت انسان به سوی تکامل، در روایات و آیات بسیاری مورد تأکید و اشاره بوده است و به عنوان دشمن درونی به آن اشاره شده که در درون انسان تخم‌گذاری می‌کند و سپس به جنب‌وجوش درمی‌آید و موجب احاطه کامل بر انسان می‌شود (نهج‌البلاغه، خطبه ۷).

توجه به مسئله هوای نفس و مبارزه با آن به حدی دارای اهمیت است که پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم آن را بزرگ‌تر از جهاد در راه خداوند می‌دانند و از آن به جهاد اکبر تعبیر می‌نمایند (شیخ حر عاملی، ۱۱۰۴ق، ج ۱۵، ص ۱۶۱). همچنین به علت اهمیت و تأثیر این عامل در بازداشت انسان از تکامل است که رهبر فرزانه انقلاب نیز در تقسیم‌بندی موانع موجود بر سر راه انسان، هوی نفس را دشمنی درونی و خطرناک‌تر از دشمن بیرونی معرفی می‌کنند و معتقدند که اگر در درون خود دچار هزیمت نشویم، در بیرون هیچ دشمنی نمی‌تواند ما را منهزم کند (خامنه‌ای، ۱۳۷۸/۱/۲۵). با توجه به بیانات ایشان بیشترین ضربه‌ای که انسان تاکنون خورده است از طریق همین هوی نفس و منیت او بوده است. وجود برخی از رذایل اخلاقی چون «تکبر» نیز ناشی از تبعیت از هوی نفس است. ایشان در رابطه با این رذیله اخلاقی و همچنین دیگر موانع کمال انسان، معتقدند حسد، طمع، برادرکشی و.. مانع بزرگی بر سر راه تکامل انسان است (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۱/۱۵). بدین معنی که انسانی که اسیر و دربند هوس‌های آلوده خود باشد هرگز نخواهد توانست با دشمنان بیرونی و قدرت‌های استکباری مبارزه کند، چنین انسانی گرفتار منیت، نه تنها زمینه نابودی خود را فراهم می‌کند؛ بلکه با تبعیت از هوس‌های آلوده چه‌بسا باعث انحراف یک جامعه و نسلی شود و به علت اهمیت این مسئله است که در متون دینی بر مبارزه با نفس و مهذب ساختن آن تأکید بسیار شده است.

وجود حکومت‌های فاسد: نظر به اینکه در مکتب انسان‌ساز اسلام، هدف نهایی از خلقت، وصول انسان به قرب الهی است و از طرف دیگر یکی از وظایف اصلی انبیا

تشکیل حکومت الهی بوده تا در پناه آن، مسیر و شرایط وصول به کمالات برای انسان محقق گردد؛ هر عاملی که بتواند مانع از تحقق این هدف شود حکم مانعی برای کمال بشریت را دارد.

از این رو مسئله حکومت در نظام اسلامی، از اساسی‌ترین و مهم‌ترین مسائل اسلامی است. چرا که وجود حکومت دینی عامل به فعلیت رساندن بسیاری از احکام و دستورات الهی است. اگر مسئله حکومت و ولایت را از دین بگیرند، دین مجموعه احکام متفرق و متشتتی خواهد شد که به طور یقین نمی‌تواند رسالت اصلی خودش را که به کمال رساندن جامعه انسانی است، به انجام برساند. نقطه مقابل این مسئله، وجود حکومت‌های فاسد می‌تواند مانعی بر سر راه تحقق کمال انسانی باشد، چنانچه رهبر معظم انقلاب نیز در بیاناتی به مناسبت‌های متعدد به وجود این مانع توجه داشته و معتقدند که حکومت‌های ظالم و دیکتاتور، در طول تاریخ مانع تکامل انسان‌ها بوده‌اند (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۱/۱۵).

بر اساس مبانی فوق می‌توان گفت که گرفتاری‌های عمده ملت‌ها در دنیا، ناشی از گردانندگان جوامع است به عبارتی وجود حکومت‌های فاسد است که فساد در ملت را به وجود می‌آورد. فساد ملت‌ها، از بین برنده ارزش‌ها و اصالت‌ها و از بین برنده ایمان انسان‌هاست. امروز این بلای عمومی جوامع غربی است، بلای بی‌ایمانی و سردرگمی و عدم تکیه روحی به یک نقطه مطمئن و بقیه انواع فسادهایی که در دنیا هست، ناشی از همین حکومت‌های نادرست و فاسد است.

بی‌تقوایی جمعی: همان طور که اشاره گردید هوای نفس و توجه به خواسته‌های نفسانی یکی از موانع اصلی انسان در نیل به کمال معنوی اوست. در صورتی که انسان نتواند در حوزه فردی به یک مصونیت درونی که همانا تزکیه است، دست یابد به آفتی دچار می‌شود که همچون ویروسی جامعه را بدان آفت مبتلا می‌نماید. امروزه تهاجم فرهنگی و به انحراف کشاندن اخلاقی جوانان کشورهای اسلامی به عاملی برای تهی کردن معنوی جوامع اسلامی توسط دشمنان اسلام تبدیل شده است. مقام معظم

رهبری با اشاره به یکی از رازهای عقب‌افتادگی و انحطاط جوامع اسلامی، رواج نوعی بی‌تقوایی می‌دانند که چون دامن‌گیر جامعه است می‌توان آن را نوعی بی‌تقوایی جمعی دانست. ایشان در این رابطه بیان می‌کنند دنباله‌روی هوای نفس، به تعبیر روایات، ترسناک‌ترین بلایی است که از ابتلای مسلمانان به آن باید ترسید (خامنه‌ای، ۱۳۷۳/۱۲/۱۱).

همچنین ایشان با اشاره به جنبه دیگری از بی‌تقوایی جمعی خطاب به مسئولین می‌فرماید اگر امروز در جامعه ما، کسانی به فکر سوءاستفاده باشند؛ به جای رفاه ملت، رفاه خودشان را در نظر بگیرند و بی‌اعتنایی به منافع ملت باشند، بی‌تقوایی کرده‌اند. کسانی که در میان مردم مسئولیت‌های بزرگی بر دوش دارند، اگر وقت و عمر خودشان را در غیر راه انقلاب و مسئولیت انقلابی‌ای که بر عهده‌شان است مصرف بکنند، بی‌تقوایی کرده‌اند. دل سپردن به هوس‌ها و لذت‌های آنی و پیروی از آنها در وقتی که با پیمودن هدف‌های والا و بلند منافات دارد، بی‌تقوایی است، این همان چیزی است که ملت را به زانو درمی‌آورد (خامنه‌ای، ۱۳۶۹/۱۱/۱۹).

جدا انگاری دین از دنیا: پیوند میان دین و دنیا در نظام فکری معظم له برگرفته از مکتب سیاسی اسلام است. مقام معظم رهبری رابطه دین و دنیا را همان مسئله دین و سیاست یا دین و زندگی تعبیر می‌کنند و معتقدند که در مکتب امام نیز ارتباط میان این دو، اساس کار حضرت امام بوده است و این مبنای امام برگرفته از مکتب اسلام است که دنیا مزرعه آخرت است. ایشان در تحلیل رابطه دین و دنیا بیان می‌دارند که تفکیک دین از دنیا به مثابه نابود کردن معنویت و عدالت و خالی کردن زندگی از این جنبه‌هاست (خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۳/۱۴).

۳-۶. همگرا ساز معنویت

با توجه به بازاندهی مقام معظم رهبری در تعریف معنویت، معظم له عواملی را در این بازسازی و مفهوم‌سازی معنویت مؤثر می‌دانند که بدون آنها معنویت از

معنای واقعی خود تهی خواهد بود، این عوامل در کد «همگرا ساز معنویت» تبیین شده است:

تزکیه نفس: با توجه به اینکه وجود منیت‌ها، خودخواهی‌ها و رذایل اخلاقی نشئت گرفته از هوای نفس هستند و مانعی بر سر راه تکامل بشریت‌اند، تنها راه نجات از دست این شیطان درونی چیزی نیست جز تلاش در جهت دست‌یابی به فضایل اخلاقی، از این رو از نظر مقام معظم رهبری تسلط بر نفس، راه عزت و شرف هر ملتی خواهد بود (خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۷/۱۷)؛ بنابراین اولین گام در تهذیب نفس، تقواست. تقوا عبارت است از اجتناب و پرهیز از خطا و اشتباه و آلودگی و ناپاکی و دل‌سپردن به خط مستقیم تکلیف و وظیفه. از نظر ایشان، شرط توفیق رسیدن به مراحل والای معنویت، تقواست (خامنه‌ای، ۱۳۶۹/۱۱/۱۹).

چنانچه پیش‌تر اشاره شد معنویت فقط جنبه فردی خلاصه نمی‌شود؛ از این رو تقوا نیز به عنوان بعدی از معنویت، دارای جنبه فردی و هم جنبه اجتماعی است؛ پس هر چه مسئولیت‌ها بالاتر باشد تقوای بیشتری لازم است، با همین دید است که ایشان می‌فرماید که انسان در هر پست و مقامی که قرار گرفته باید تلاشش در جهت رضای خداوند باشد و وظیفه الهی‌اش را درست انجام دهد. این که در حدود انجام تکلیف باشید و از انحراف و بی‌راه رفتن پرهیز بکنید، همان تقواست اگر این احساس در شما پیدا شد و این همت و تلاش را کردید، اولین قدم را که برداشتید، خدای متعال برای قدم دوم، به شما کمک خواهد کرد (خامنه‌ای، ۱۳۶۹/۱۱/۱۹).

دعا و توسل: در آموزه‌های اسلامی از دعا به عنوان سلاح مؤمن، مانع بلا، صدقه و... یاد شده است (تمیمی آمدی، ۱۳۸۳: ۷۴). در روایتی از امام رضا علیه السلام آمده است که فرمودند: «دعا، خود اسلحه و ابزار کار مؤمن و ستون دین و روشنی آسمان‌ها و زمین است» (ابن بابویه، بی‌تا، ج ۲، ص ۲۷۴). رهبر معظم انقلاب، یکی از راه‌های از بین بردن موانع درونی کسب معنویت را دعا و توسل می‌دانند (خامنه‌ای، ۱۳۷۱/۱/۱۵).

وجود حکومت اسلامی: همان‌گونه که وجود حکومت‌های فاسد و مستکبر

مانعی بر تحقق معنویت در جامعه است، تشکیل حکومت اسلامی در عصری که بشر در فقدان معنویت به سر می‌برد می‌تواند هدایتگر بشر به سوی کمال واقعی باشد. یکی از وظایف حکومت اسلامی بالابردن سطح معنویات جامعه است که می‌توان گفت به نوعی در درجه اول از اهمیت قرار دارد. پرداختن به تعلیم و تربیت افراد جامعه، تزکیه اخلاقی افراد، رشد دادن استعدادها، مردم سرزمین اسلامی، استخدام همه امکانات و ابزارها برای اینکه مردم بتوانند گنجینه‌های پنهان و استعدادها و خلاقیت‌ها و ابتکارات خدادادی‌شان را استخراج کنند.

مقام معظم رهبری تشکیل حکومت اسلامی را در عصر مادی‌گرایی انفجاری می‌داند که در ابتدا کسی چندان توجهی به آن نداشت؛ اما انقلاب اسلامی شعله کوچکی بود که کم‌کم زبانه کشید و ناگهان کشوری بر اساس معنویت ایجاد شد (خامنه‌ای، ۱۳۶۸/۱۱/۹)؛ بنابراین به برکت حکومت صالح است که فساد از جامعه رخت برمی‌بندد و مردم رشد معنوی می‌رسند چون یکی از اهداف والای نظام اسلامی، معنویت و تکامل روحی و تعالی اخلاقی افراد جامعه است.

۴-۶. سه‌گانه همسو نگر معنویت

در مکتب اسلام سه عنصر عقلانیت، معنویت و عدالت از اهمیت ویژه‌ای برخوردار هستند. وجود این سه عنصر است که اسلام واقعی را از اسلام متحجرانه و اسلام ایرانی و آمریکایی جدا می‌کند. در مکتب اسلام، معنویت به عنوان روح و اساس و جوهره اسلام است و عقلانیت به عنوان ابزار کار، بر معنویت تقدم دارد به تعبیر مقام معظم رهبری «اسلام ما، اسلام عقلانی است. عقل کاربرد وسیعی در فهم ما، تشخیص اهداف و تشخیص ابزارهای ما داراست» (خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۵/۲۵).

عقلانیت: این مؤلفه به عنوان ابزاری در کنار معنویت عاملی اساسی جهت رساندن انسان و جامعه به عدالت واقعی است؛ اما اینکه منظور از عقلانیت چیست و کدام معنا از آن مدنظر رهبر فرزانه انقلاب است؛ مطلبی است که از تعمق در بیانات

ایشان به دست می‌آید. ایشان معتقدند که عقلانیت یک معنای ظاهری دارد که در این معنا، با محافظه‌کاری، عقل‌گرایی و تابع عقل بودن به یک معنا است. این عقلانیت مدنظر ما نیست؛ زیرا در این معنا شخص محافظه‌کار از هرگونه تغییر و تحولی بیمناک است و خواهان وضع موجود است؛ اما ایشان عقلانیت مورد استفاده در معنویت و کمال را درست بر خلاف محافظه‌کاری و آن را منشأ تحولات عظیم می‌دانند؛ برای مثال ایشان تشکیل انقلاب اسلامی را نمونه‌ای از عقلانیت موجود در مکتب امام می‌دانند و معتقدند انقلاب اسلامی ناشی از یک عقلانیت بود (خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۶/۸).

ایشان مواردی چون تدوین قانون اساسی، گزینش مردم‌سالاری برای نظام سیاسی کشور، تکیه بر آرای مردمی، سرسختی و عدم انعطاف در برابر دشمنان خارجی، ایجاد روحیه اعتماد به نفس و به عبارتی خوداتکایی را مظاهر و نمودهای عقلانیت می‌دانند که در دوران پیروزی انقلاب توسط حضرت امام خمینی علیه السلام در پیوند و ارتباط با خداوند تحقق یافت. مقدم بودن عقلانیت در اسلام به معنای نادیده گرفتن آن نیست؛ بلکه تلاش بر این است که عقلانیت مقدم بر همه، اما در کنار معنویت و عدالت ملاحظه شود. به عبارتی هر کدام در جایگاه ویژه خود قرار دارند عقل ما را در تشخیص مصادیق عدالت کمک می‌کند؛ زیرا بدون داشتن ابزار درست عقلانی به چارچوبی جامع از عدالت مورد نظر اسلام نخواهیم رسید. ایشان در این رابطه معتقدند اگر عقل و خرد در تشخیص مصادیق عدالت به کار گرفته نشود، انسان به گمراهی و اشتباه دچار می‌شود (خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۶/۸).

علاوه بر اینکه عقلانیت ابزار کار و مقدم بر معنویت است و در پیشبرد و تشخیص مصادیق درست عدالت، ما را یاری می‌کند، باید خاطر نشان سازیم که عدالت به عنوان سومین رکن از ارکان اسلام، اگر از معنویت و عقلانیت سرچشمه نگیرد در حد یک شعار باقی خواهد ماند؛ یعنی به تحقق واقعی نخواهد رسید. معظم له، عدالت را در اجرا و تحقق به حق تشبیه می‌کنند که «الحق اوسع الاشياء فی التواصف و اضيقها فی

التناصف» (نهج البلاغه، خطبه ۲۱۶)؛ یعنی سخن گفتن از عدالت کار راحتی است؛ اما عمل به آن و شناختن مصادیق آن، گاه بسیار دشوار است. ایشان راه شناخت و تحقق عدالت واقعی را به کاربردن عقل می‌دانند اما این عقل باید با معنویت همراه باشد. اگر معنویت را در عدالت شرط ندانیم چه بسا که عدالت به ضد خودش تبدیل شود (خامنه‌ای، ۱۳۸۷/۶/۲).

بنابراین در نگاه مقام معظم رهبری عقلانیت، معنویت و عدالت سه رکن از ارکان اسلام است که عقلانیت جنبه ابزار را دارد؛ بدون در نظر گرفتن دو عنصر نخست (عقلانیت و معنویت) رکن سوم که در اسلام اهمیت بسیاری نیز دارد محقق نخواهد شد؛ به عبارتی این سه رکن چنان به هم پیوسته هستند که تفکیک آنها امکان ندارد.

معنویت و سیاست: چنانچه پیش‌تر اشاره شد، معنویت مورد نظر رهبر فرزانه انقلاب، معنویتی تک‌بعدی نیست که فقط جنبه فردی داشته باشد و انسان فارغ از مسائل اجتماعی و سرنوشت دیگر انسان‌ها باشد. ایشان در پیوند میان سیاست و معنویت معتقدند که کسانی که تلاش دارند تحت عنوان دین‌داری و معنویت جوانان را سیاست‌زدایی کنند و از دخالت از سرنوشت کشور دورنگه دارند چنین افرادی دچار انحراف هستند و موجب به خطا رفتن دیگران نیز می‌شوند. توجه به سیاست و مسائل پیرامون آن در نگاه ایشان نشئت گرفته از اخلاق و معنویت است؛ «اگر سیاست از اخلاق جدا شد، از معنویت جدا شد، آن وقت سیاست‌ورزی، می‌شود یک وسیله‌ای برای کسب قدرت» (خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۶/۲۰).

بنابراین جدایی دین از سیاست، معنویت از سیاست از خطرهای جدی است که توسط دشمنان در دنیای اسلام ترویج شده است در نظام‌های سکولار بی‌ارتباط با دین، اخلاق و معنویت در اغلب آنها از بین رفته است. با جدا شدن اخلاق از سیاست، سیاست جنبه غیراخلاقی پیدا می‌کند آن‌هم مبنی بر محاسبات مادی و سودجویانه.

۵-۶. زیست مبتنی بر حیات طیبه؛ غایت معنویت

بر اساس آموزه‌های اسلامی، حیات دارای دو جلوه است؛ یکی جلوه‌ای که آدمی حیات را به بازی گرفته و برای آن ارزشی غیر از نیازهای مادی و لذت جویانه قایل نباشد و دیگری جلوه حقیقی حیات است که انسان خدا را تنها هدف حیات خود قرار داده و تمامی افکار و رفتارش را در جهت رضا و قرب به خدا تنظیم می‌نماید. در قرآن کریم از این جلوه حقیقی حیات به «حیات طیبه» تعبیر می‌نماید که می‌توان آن را حیات در پرتو معنویت نیز نامید. مقام معظم رهبری نیز پس از تبیین معنویت اسلامی و بیان شاخصه‌های این نوع معنویت در اسلام، حیات طیبه را نتیجه این نوع معنویت می‌داند و معتقدند که ایران با پیروزی انقلاب و تلاش‌های توأم با اخلاص و معنویت حضرت امام خمینی توانست در مسیر رسیدن به حیات طیبه قرار گیرد (خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۲/۱۸)؛ بنابراین و با توجه به اینکه راه رسیدن به حیات طیبه استفاده از دنیا به عنوان ابزار است و دنیا به عنوان مزرعه آخرت تلقی شده است؛ هر فردی برای تحقق این منظور وظیفه‌ای بر عهده دارد. ایشان در این زمینه معتقدند که باید جامعه و هر حرکت و تلاشی که به سوی معنویت می‌رود و می‌تواند انسان را به حیات طیبه و کمال شایسته انسانی برساند؛ باید با معنویت منطقی و مستدل و صادقانه حفظ و تضمین شود. ایشان در راستای همین مسئله بیان می‌دارند که اگر در طی این مسیر، رایحه دوری از معنویت استشمام شود، حرکت به سمت حیات طیبه آسیب می‌بیند (خامنه‌ای، ۱۳۶۹/۲/۲۲).

خلاصه اینکه نتیجه معنویت اسلامی، حیات طیبه‌ای است که هم شامل رشد معنوی فردی و رساننده انسان به قرب الی الله است و هم آثاری در زندگی اجتماعی و دنیوی دارد که تمامی حوزه‌های سعادت دنیوی از جمله رفاه اقتصادی، اجتماعی، امنیت فکر و اندیشه و.. را در بردارد که تمامی این‌ها وابسته به تشکیل حکومت اسلامی است که در سایه آن، بسترها و زمینه‌های رسیدن انسان‌ها به کمالات حقیقی و سعادت اخروی آنها فراهم می‌شود.

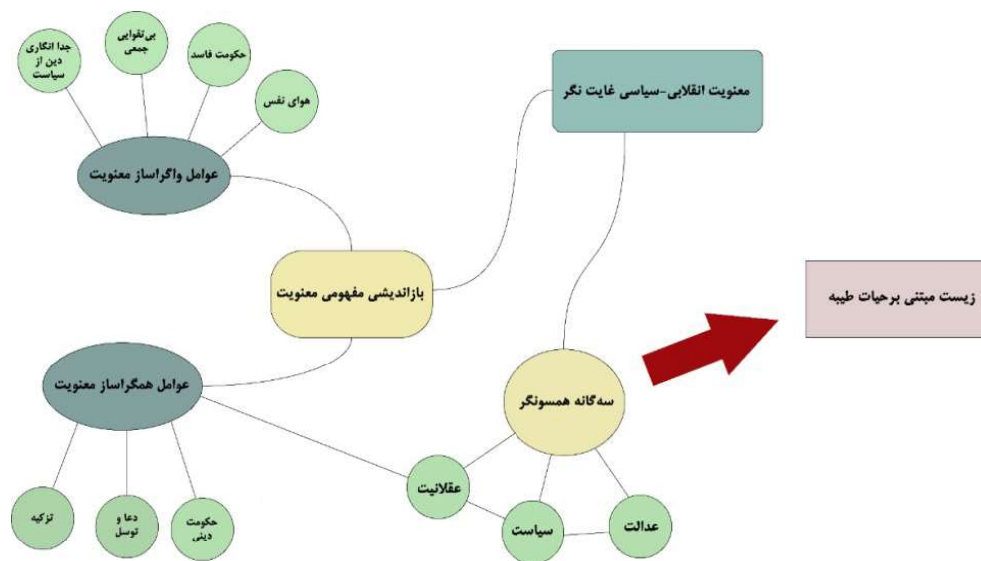
نتیجه‌گیری

چنانچه اشاره شد امروزه تغییر و تحولات سریع عصر حاضر در همه ابعاد، رشد و گسترش شهرنشینی و به تبع آن تغییرات اجتماعی را در حوزه‌های گوناگون به‌ویژه در عرصه دین‌داری و جهت‌گیری دینی در پی داشته است. مطالعات نشان می‌دهد که نسل سوم انقلاب در سبک دین‌داری، با ترجیح دادن دین‌داری خصوصی، ترجیح مرجعیت علمی بر مرجعیت دینی، پذیرش آرام تفکر سکولار عرفانی - فلسفی، دچار چالش‌های ذهنی و خلأ معنویت شده‌اند. از سویی دیگر بر اساس برخی نظریه‌ها، معنویت‌گرایی، مراقبه متعالی، دعا و یوگا با بازیابی سلامت جسمی و ذهنی، یافتن معنایی برای زندگی و بهبود روابط با دیگران، ارتباط دارد. گرایش جوانان به سمت دین‌واره‌هایی که مناسبت چندانی به مبانی دین اسلام و اندیشه شیعی ندارند، ضرورت پرداختن به معنویت حقیقی و عرفان اصیل مبتنی بر آموزه‌های اسلام را دوچندان می‌کند. هرچند بدیل‌های معنویت از ساده تا پیچیده، در حال جایگزینی خود با هویت دینی نسل جوانان است؛ لیکن نشان‌دادن معنویت اصیل یا حداقل خوانشی مبتنی بر آموزه‌های دینی که بتواند پاسخ‌گوی نیاز جوانان به معنویت باشد، می‌تواند امری مهم و ضروری باشد؛ ازاین‌رو در این پژوهش تلاش شد تا با واکاوی سخنان برترین اندیشمند و صاحب‌نظر دینی، معنویت و مؤلفه‌های آن نشان داده شود. با تحلیل داده‌ها، محقق به استخراج الگوی مفهومی معنویت از دیدگاه مقام معظم رهبری پرداختند که در شکل شماره ۳ این الگو نشان داده شده است:

در یک جمع‌بندی می‌توان گفت معنویت در بیانات مقام معظم رهبری با محوریت اخلاق مورد بازاندیشی قرار می‌گیرد و به‌نوعی تعریفی تازه به خود می‌گیرد؛ به‌نحوی که با معنویت‌های زاهدانه و صوفیانه که نوعی دنیا‌گریزی را در خود دارد و تارک دنیا است، فاصله دارد. همچنین این معنویت، با معنویت‌های برگرفته از عرفان‌های سکولار و دین‌واره‌ها نیز، متفاوت است؛ زیرا معنویت‌های منهای شریعت، زمینه‌ساز سلطه‌گری استکبار را فراهم می‌کند؛ درحالی که معنویت مدنظر معظم له، با شاخصه

انقلابی-سیاسی، در پرتو وجود حکومت دینی به رشد و کمال می‌رسد.

علاوه بر این معنویت یادشده بر پایه زیست اجتماعی نمود می‌یابد؛ بدین معنا که با تلفیق سه گانه معنویت، عقلانیت و عدالت در بطن خود، حیات طیبه را رقم می‌زند. تأکید مقام معظم رهبری بر عنصر سه گانه در این فرایند تا بدان حدی است که از دید اندیشمندان علوم اجتماعی نیز مخفی نمانده، همان طور که در بحث از رویکردهای نظری به معنویت گذشت، برخی از این اندیشمندان این نوع معنویت را «معنویت گرای سیاسی» می‌نامند که ریشه در دین دارد. منظور از «معنویت گرای سیاسی» که قلب تحلیل کسانی چون فوکو از انقلاب را نشان می‌دهد، این است که انقلاب اسلامی در ایران با رهیافتی مبتنی بر معنویت در عرصه جهانی بروز یافته است، شاید این همان چیزی است که در بیانات مقام معظم رهبری نیز بدان تأکید می‌شود. هرچند این معنویت از این جنبه تازه، بدیع و متفاوت از انواع معنویت‌هاست که با پیوند خوردنش با عدالت، حضور اجتماعی و انقلابی خود را نشان می‌دهد؛ از همین روست که کسانی چون فوکو این معنویت را، در زمره منطق بازگشت به ارزش‌های باستانی دسته‌بندی نمی‌نماید. به اعتقاد او این معنویت گرای سیاسی به عنوان محور و قطب اصلی انقلاب اسلامی ایران، بیش از آنچه ناظر به گذشته و بازگشت به ارزش‌های کهن باشد، درصدد ارائه تعریف جدیدی از «عقلانیت سیاسی» است. عقلانیتی که در آن معنویت هم سهم و جایگاه عظیمی دارد. این همان ویژگی متمایزکننده انقلاب اسلامی است که آن را به الگوی جدیدی تبدیل کرده است. نوآوری انقلاب اسلامی در جمع بین عقلانیت و معنویت در سیاست است. معنویت با برخورداری از عناصر همگرایی چون تهذیب نفس، دعا و توسل، وجود حکومت دینی و عقلانیت، پیوند وثیق خود را با سیاست و عدالت به نحوی بازتعریف می‌کند تا بتواند به غایت نهایی خود که دست‌یابی به زیست مبتنی بر حیات طیبه است، دست یابد؛ از همین رو می‌توان گفت غایت معنویت در نگاه معظم له، برخورداری از زیست مؤمنانه است که مرز میان عرفان‌های سکولار، معنویت‌های زاهدانه و معنویت‌های دنیا گریز است.

نمودار شماره ۱: استخراج الگوی مفهومی معنویت انقلابی-سیاسی غایت نگر

فهرست منابع

* قرآن کریم

- ** نهج البلاغه. (۱۳۷۹). ترجمه و شرح: محمد دشتی. قم: انتشارات مشرقین.
- ** نهج الفصاحه. (۱۳۸۵). ترجمه و شرح: علی اکبر میرزایی. قم: انتشارات عصر جوان.
۱. ابن بابویه، محمد بن علی. (بی تا). عیون اخبار الرضا علیه السلام (محمد تقی آقا نجفی اصفهانی). تهران: انتشارات علمیه اسلامیة.
 ۲. الیاده، میرچا. (۱۳۹۹). مقدس و نامقدس (مترجم: نصرالله زنگویی). تهران: انتشارات سروش.
 ۳. ایمان، محمد تقی. (۱۳۹۴). فلسفه روش تحقیق در علوم انسانی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
 ۴. پولارد، سیدنی. (۱۳۵۴). اندیشه ترقی (مترجم: حسین اسدپور پیرانفر). تهران: امیرکبیر.
 ۵. تمیمی آمدی، عبد الواحد بن محمد. (۱۳۸۳). غرر الحکم و درر الکلم (مترجم: محسن موسوی). قم: دارالحدیث.
 ۶. حبیب زاده خطبه سرا، رامین. (۱۳۸۴). بررسی انواع دینداری در میان دانشجویان دانشگاه. پایان نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
 ۷. خامنه ای، سیدعلی. (۱۳۶۸/۱۱/۰۹). دیدار با مسئولان و کارگزاران نظام جمهوری اسلامی. برگرفته از: پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله خامنه ای. <https://b2n.ir/e82672>
 ۸. خامنه ای، سیدعلی. (۱۳۶۹/۰۲/۲۲). دیدار با روحانیون و ائمه جمعه و جماعات استان مازندران. برگرفته از: پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله خامنه ای. <https://b2n.ir/d74841>
 ۹. خامنه ای، سیدعلی. (۱۳۶۹/۱۱/۱۹). خطبه های نماز جمعه تهران. برگرفته از: پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله خامنه ای. <https://b2n.ir/e05355>
 ۱۰. خامنه ای، سیدعلی. (۱۳۷۰/۰۷/۱۷). سخنرانی در دیدار با خانواده شهدا. برگرفته از: پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله خامنه ای. <https://b2n.ir/f20052>

۱۱. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۷۱/۰۱/۱۵). بیانات در اجتماع مردم مشهد در روز عید سعید فطر. برگرفته از: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای. <https://b2n.ir/a08828>
۱۲. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۷۳/۱۲/۱۱). خطبه‌های نماز عید سعید فطر. برگرفته از: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای. <https://b2n.ir/h76916>
۱۳. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۷۸/۰۱/۲۵). بیانات در دیدار جمعی از پرسنل ارتش. برگرفته از: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای. <https://b2n.ir/e05576>
۱۴. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۳/۰۵/۲۵). دیدار با مسئولان و وزارت امور خارجه. برگرفته از: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای. <https://b2n.ir/z80376>
۱۵. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۴/۰۲/۱۸). بیانات در اجتماع بزرگ مردم رفسنجان. برگرفته از: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای. <https://b2n.ir/f71204>
۱۶. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۴/۰۳/۱۴). بیانات در مراسم شانزدهمین سالگرد ارتحال امام خمینی علیه السلام. برگرفته از: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای. <https://b2n.ir/g07843>
۱۷. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۴/۰۶/۰۸). در دیدار رئیس‌جمهور و هیات وزیران. برگرفته از: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای. <https://b2n.ir/q83208>
۱۸. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۴/۱۱/۰۵). دیدار با روحانیون و مبلغان در آستانه ماه محرم. برگرفته از: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای. <https://b2n.ir/u20755>
۱۹. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۶/۰۹/۰۳). پیام به چهل و دومین نشست سالانه اتحادیه انجمن‌های اسلامی دانشجویان در اروپا. برگرفته از: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای. <https://b2n.ir/d60959>
۲۰. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۷/۰۶/۰۲). دیدار رئیس‌جمهور و اعضا هیئت وزیران. برگرفته از: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای. <https://b2n.ir/m17650>
۲۱. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۸/۰۳/۲۹). خطبه‌های نماز جمعه تهران. برگرفته از: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای. <https://b2n.ir/r30538>
۲۲. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۸/۰۶/۱۶). بیانات در دیدار اعضای هیئت دولت برگرفته از: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای. <https://b2n.ir/u03393>

۲۳. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۸/۰۶/۲۰). خطبه‌های نماز جمعه تهران. برگرفته از: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای. <https://b2n.ir/a40524>
۲۴. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۸۹/۰۱/۰۹). بازدید از توانمندی‌های صنعت خودروسازی. برگرفته از: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای. <https://b2n.ir/r90844>
۲۵. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۰/۱۱/۱۰). بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در اجلاس جهانی «جوانان و بیداری اسلامی» برگرفته از: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای. <https://b2n.ir/q62574>
۲۶. خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۹۰/۱۱/۱۴). خطبه‌های نماز جمعه تهران + ترجمه خطبه عربی. برگرفته از: پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای. <https://b2n.ir/p42770>
۲۷. خرمشاد، محمدباقر. (۱۳۷۷). فوکو و انقلاب اسلامی: معنویت‌گرایی در سیاست. پژوهشنامه متین، (۱)، صص ۲۰۹-۲۲۴.
۲۸. خسروپناه، عبدالحسین. (۱۳۹۰). جریان‌شناسی ضد فرهنگ‌ها. قم: مؤسسه فرهنگی حکمت نوین اسلامی.
۲۹. خمینی، روح‌الله. (۱۳۸۲). چهل حدیث. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمته‌الله‌علیه.
۳۰. خمینی، روح‌الله. (۱۳۸۶). صحیفه نور. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی رحمته‌الله‌علیه.
۳۱. خنیفر، حسین، مسلمی، ناهید. (۱۳۹۵). روش‌های پژوهش کیفی. تهران: انتشارات نگاه دانش.
۳۲. داوری اردکانی. (۱۳۸۷). علم و دین و معنویت در قرن ۲۱. مجموعه مقالات عرفان و معنویت.
۳۳. زارع، مریم. (۱۳۸۴). تغییر نگرش‌ها و رفتارهای دینی جوانان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.
۳۴. پورزارع، نسرين مهدی؛ بحری، سوری. (۱۳۸۴). «یوگا عامل تندرستی». نشریه پرستاری ایران، (۱۸)، صص ۸۵-۹۱.
۳۵. زمانی، شهریار. (۱۳۸۴). ماجرای معنویت در دوران جدید. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.

۳۶. سراج‌زاده، سیدحسین. (۱۳۸۳). چالش‌های دین و مدرنیته. تهران: طرح نو.
۳۷. شاکر نژاد، احمد. (۱۳۹۷). معنویت‌گرایی جدید: مؤلفه‌های مفهومی، لوازم اعتقادی و نشانه‌های گفتمانی. قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۳۸. شلدارک، فیلیپ. (۱۳۸۰). معنویت و الهیات. مجله هفت آسمان، ۳ (۹ و ۱۰)، صص ۲۴۳-۲۷۲.
۳۹. شیخ حرعاملی، محمد بن حسن. (۱۱۰۴ق). وسائل الشیعه. قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام.
۴۰. شیخ‌الاسلامی، سیدحسین. (۱۳۸۵). گفتار امیرالمؤمنین علیه‌السلام. قم: انتشارات انصاریان.
۴۱. رودگر، محمدجواد. (۱۳۹۵). کارکردهای معنویت در عرصه‌های اجتماعی از دیدگاه مقام معظم رهبری. نشریه مطالعات معنوی، (۱۰)، صص ۵۹-۸۶.
۴۲. مهری، کریم. (۱۳۹۶). تدوین یک الگوی نظری (تحلیلی) در خصوص تحول معنوی براساس بیانات مقام معظم رهبری. نشریه تربیت اسلامی، (۲۴)، صص ۷-۲۹.
۴۳. کرمی‌پور، الله‌کرم. (۱۳۸۱). دغدغه‌های معنویت‌اندیشی در عصر تجدید. پگاه حوزه، (۸۱) برگرفته از: <http://ensani.ir/fa/article/62424>.
۴۴. گلشنی، مهدی. (۱۳۸۵). علم و دین و معنویت در آستانه قرن بیست و یکم. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۴۵. محدثی گیلوایی، حسن. (۱۳۸۶). آینده جامعه قدسی: امکانات و چشم‌انداز اجتماعی سیاسی دین در ایران پساانقلابی. مجله انجمن جامعه‌شناسی ایران، (۸)، صص ۷۶ تا ۱۱۲.
۴۶. محدثی گیلوایی، حسن. (۱۳۹۵). جریان‌های دینی و معنوی بدیع بررسی و نقد رویکردهای تبیینی و جهت‌گیری‌های هنجاری و راهبردهای عملی (مجموعه مقالات): گزارش وضعیت اجتماعی کشور، ج ۲). تهران: شورای اجتماعی کشور پژوهش‌کنده مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم تحقیقات و فناوری.
۴۷. محمدپور، احمد. (۱۳۹۲). روش تحقیق کیفی ضد روش ۱. تهران: انتشارات جامعه‌شناسان.
۴۸. مرجایی، سیدهادی. (۱۳۸۰). بررسی انتقادات دینی و جهت‌گیری سکولاریستی و دنیاگرایی در بین جوانان دانشگاهی. نامه پژوهش، (۲۰ و ۲۱)، صص ۱۲۹-۱۴۳.

۴۹. مطهری، مرتضی. (۱۳۸۵). علل گرایش به مادی‌گری. تهران: انتشارات صدرا.
۵۰. مطهری، مرتضی. (۱۳۸۶). انسان کامل. تهران: انتشارات صدرا.
۵۱. مظاهری سیف، حمیدرضا. (۱۳۹۳). معنویت رهایی‌بخش: پژوهشی در باب معنویت با تکیه بر اندیشه‌های مقام معظم رهبری. تهران: صهای یقین.
۵۲. مظاهری سیف، حمیدرضا. (۱۳۹۹). رویکرد معنوی به انتظار در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای و معنویت‌های نوظهور. جامعه مهدوی، ۱(۱)، صص ۱۱۶-۱۸۶.
۵۳. معین، محمد. (۱۳۸۶). فرهنگ معین. تهران: انتشارات ثامن.
۵۴. ملکیان، مصطفی. (۱۳۸۶). انسان مدرن و اندیشه پیشرفت. آیین، ۱۱ و ۱۲، صص ۴۸-۵۲.
۵۵. مؤسسه فرهنگی قدر ولایت، سیدعلی خامنه‌ای. (۱۳۸۰). اخلاق و معنویت از دیدگاه مقام معظم رهبری. تهران: مؤسسه فرهنگی قدر ولایت.
۵۶. میرسندهی، محمد. (۱۳۸۳). مطالعه میزان و انواع دینداری. رساله دکتری جامعه‌شناسی دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.
۵۷. نصر، سیدحسین. (۱۳۷۸). معنویت و علم، همگرایی یا واگرایی (مترجم: فروزان راسخی). فصلنامه نقدونظر، ۱۹، صص ۷۴-۸۷.
۵۸. نصر، سیدحسین. (۱۳۸۷). در جست‌وجوی امر قدسی (مترجم: سیدمصطفی شهر آیینی). قم: نشر نی.
۵۹. نصر، سیدحسین. (۱۳۸۵). معرفت و معنویت (مترجم: ان‌شالله رحمتی). تهران: انتشارات سه‌رودی.
۶۰. نوابخش، مهرداد، پوریوسفی، حمید و میرآخوری، مژگان. (۱۳۸۸). میزان پابندی مذهبی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار. پژوهش‌نامه علوم اجتماعی، ۳(۳)، صص ۶۱-۹۱.
۶۱. هرویولژ، دانیل. (۱۳۸۰). انتقال و شکل‌گیری هویت‌های اجتماعی در ایران دینی در مدرنیته (مترجم: سید محمود نجاتی حسینی). نامه پژوهش، ۵(۲۰ و ۲۱)، صص ۲۸۷-۳۰۹.

62. Eftekhar khansari, T. (2013). *Women, self and life transformation in an Iranian spiritual movement Inter-universal mysticism*. womens study (Unpublished doctoral dissertation). Women's Studis, University of York.
63. Mcinttosh, D.N, Poulin, M.J., Silver, R.C., & Holman, E. A. (2011). The distinct roles of spirituality and religiosity in physical and mental health after collective trauma: A national longitudinal study of responses to 9/11 attacks. *Journal of Behavioral Medicine*, 34(6), pp. 497-507.
64. Nandy, Ashis. (1998). *The Politics of Secularism and the Recovery of Religious Tolerance in Rajeev of critics*. Dehli Oxford university press.

References

- *The Holy Quran
- ** *Nahj al-Balagha*. (1379 AP). (Dashti, M, Trans.). Qom: Mashreghain Publications.
[In Persian]
- ** *Nahj al-Fasaha*. (1385 AP). (Mirzaei, A. A, Trans.). Qom: Asr Javan Publications.
[In Persian]
1. Davari Ardakani. (1387 AP). *Science, religion and spirituality in the 21st century*. A collection of articles on mysticism and spirituality. [In Persian]
 2. Eftekhar Khansari, T. (2013). *Women, self and life transformation in an Iranian spiritual movement Inter-universal mysticism. women's study* (Unpublished doctoral dissertation). Women's Studies, University of York. [In Persian]
 3. Eliade, M. (1399 AP). *Sacred and Unholy* (Zangouei, N, Trans.). Tehran: Soroush Publications. [In Persian]
 4. Golshani, M. (1385 AP). *Science, religion and spirituality on the threshold of the 21st century*. Tehran: Research Institute of Humanities and Cultural Studies. [In Persian]
 5. Habibzadeh Khotbesara, R. (1384 AP). *Examining types of religiosity among university students*. Master's thesis. Tehran: Tarbiat Modares University. [In Persian]
 6. Herviolje, D. (1380 AP). *The transmission and formation of social identities in religious Iran in modernity* (Nejati Hosseini, S. M, Trans.). *Nameh Pajouhesh*, 5(20 & 21), pp. 287-309. [In Persian]
 7. Ibn Babewayh, M. (n.d.). *Oyoun Akhbar al-Reza* (Mohammad Taghi Agha Najafi Isfahani). Tehran: Islamic Scientific Publications.
 8. Iman, M. T. (1394 AP). *Philosophy of research method in humanities*. Qom: University and Howzeh Research Institute. [In Persian]
 9. Karamipour, A. (1381 AP). Concerns of spiritual thinking in the modern age. *Pegah Howze*, (81). From: <http://ensani.ir/fa/article/62424>. [In Persian]
 10. Khamenei, S. A. (02/06/1387 AP). *The meeting of the president and the members of the cabinet*. From: the information website of the Office for the Preservation

and Publication of Ayatollah Khamenei's Works <https://b2n.ir/m17650>. [In Persian]

11. Khamenei, S. A. (03/09/1386 AP). *Message to the 42nd annual meeting of the Union of Islamic Student Associations in Europe*. From: Information website of Ayatollah Khamenei's Works Preservation and Publishing Office. <https://b2n.ir/d60959>. [In Persian]
12. Khamenei, S. A. (05/11/2013 AP). *Meeting with clerics and missionaries on the eve of Muharram*. From: Information website of the Office of Preservation and Publication of Ayatollah Khamenei's Works <https://b2n.ir/u20755>. [In Persian]
13. Khamenei, S. A. (06/16/1388 AP). *Statements in the meeting with members of the government delegation*. From: Ayatollah Khamenei's Works Preservation and Publication Information Website <https://b2n.ir/u03393>. [In Persian]
14. Khamenei, S. A. (09/01/1389 AP). *Visiting the capabilities of the automotive industry*. From: Information website of the Office of Preservation and Publication of Ayatollah Khamenei's Works <https://b2n.ir/r90844>. [In Persian]
15. Khamenei, S. A. (09/11/1368 AP). *Meeting with officials and agents of the Islamic Republic of Iran*. From: the information website of the Office for the Preservation and Publication of Ayatollah Khamenei's Works. <https://b2n.ir/e82672>. [In Persian]
16. Khamenei, S. A. (10/11/2013 AP). *Statements at the meeting of the participants in the "Youth and Islamic Awakening" world summit*. From: the information website of the office of preservation and publication of Ayatollah Khamenei's works <https://b2n.ir/q62574>. [In Persian]
17. Khamenei, S. A. (11/12/1373 AP). *Eid al-Fitr prayer sermons*. From: Information website of the Office of Preservation and Publication of Ayatollah Khamenei's Works <https://b2n.ir/h76916>. [In Persian]
18. Khamenei, S. A. (14/03/1384 AP). *Statements at the ceremony of the 16th anniversary of Imam Khomeini's demise*. From: Information website of the Office of Preservation and Publication of Ayatollah Khamenei's Works <https://b2n.ir/g07843>. [In Persian]

19. Khamenei, S. A. (14/11/2013 AP). *Friday sermons in Tehran + translation of the Arabic sermon*. From: the information website of the Office for the Preservation and Publication of Ayatollah Khamenei's Works. <https://b2n.ir/p42770>. [In Persian]
20. Khamenei, S. A. (15/01/1371 AP). *Statements in the gathering of the people of Mashhad on the day of Eid al-Fitr*. From: Information website of the Office of Preservation and Publication of Ayatollah Khamenei's Works <https://b2n.ir/a08828>. [In Persian]
21. Khamenei, S. A. (17/07/1370 AP). *Speech at the meeting with the families of the martyrs*. From: the information website of the Office for the Preservation and Publication of Ayatollah Khamenei's Works <https://b2n.ir/f20052>. [In Persian]
22. Khamenei, S. A. (18/02/1384 AP). *Statements in the large gathering of Rafsanjan people*. From: Information website of the Office of Preservation and Publication of Ayatollah Khamenei's Works <https://b2n.ir/f71204>. [In Persian]
23. Khamenei, S. A. (19/11/1369 AP). *Friday sermons in Tehran*. From: Information website of Ayatollah Khamenei's Works Preservation and Publication Office <https://b2n.ir/e05355>. [In Persian]
24. Khamenei, S. A. (20/06/1388 AP). *Friday sermons in Tehran*. From: Information website of the Office of Preservation and Publication of Ayatollah Khamenei's Works <https://b2n.ir/a40524>. [In Persian]
25. Khamenei, S. A. (22/02/1369 AP). *Meeting with clerics and Friday imams and congregations of Mazandaran province*. From: Information website of the Office of Preservation and Publication of Ayatollah Khamenei's Works <https://b2n.ir/d74841>. [In Persian]
26. Khamenei, S. A. (25/01/1378 AP). *Statements in a group meeting of army personnel*. From: Information website of the Office of Preservation and Publication of Ayatollah Khamenei's Works <https://b2n.ir/e05576>. [In Persian]
27. Khamenei, S. A. (25/05/1383 AP). *Meeting with officials and the Ministry of Foreign Affairs*. From: Information website of the Office of Preservation and Publication of Ayatollah Khamenei's Works <https://b2n.ir/z80376>. [In Persian]

28. Khamenei, S. A. (29/03/1388 AP). *Friday sermons in Tehran*. From: Information website of the Office of Preservation and Publication of Ayatollah Khamenei's Works <https://b2n.ir/r30538>. [In Persian]
29. Khamenei, S. A. (06/08/1384 AP). *In the meeting of the President and the Council of Ministers*. From: Information website of the Office of Preservation and Publication of Ayatollah Khamenei's Works <https://b2n.ir/q83208>. [In Persian]
30. Khanifar, H., & Moslemi, N. (1395 AP). *Qualitative research methods*. Tehran: Negah Danesh Publications. [In Persian]
31. Khomeini, R. (1382 AP). *Forty hadiths*. Tehran: Imam Khomeini's Works Editing and Publishing Institute. [In Persian]
32. Khomeini, R. (1386 AP). *Sahifeh Nour*. Tehran: Imam Khomeini's Works Editing and Publishing Institute. [In Persian]
33. Khorramshad, M. B. (1377 AP). Foucault and the Islamic Revolution: Spiritualism in Politics. *Matin Research Journal*, (1), pp. 209-224. [In Persian]
34. Khosropanah, A. (1390 AP). *Movement studies of countercultures*. Qom: New Islamic Wisdom Cultural Institute. [In Persian]
35. Malekian, M. (1386 AP). Modern man and the idea of progress. *Ayeen*, (11 & 12), pp. 48-52. [In Persian]
36. Marjaei, S. H. (1380 AP). Examining religious criticism and secularist and worldly orientation among university youth. *Nameh Pajouhesh*, (20 & 21), pp. 129-143. [In Persian]
37. Mazaheri Seif, H. R. (1393 AP). *Liberating spirituality: a research on spirituality based on the thoughts of the Supreme Leader of Iran*. Tehran: Sahbaye Yaqin. [In Persian]
38. Mazaheri Seif, H. R. (1399 AP). Spiritual approach to waiting in the thought of Ayatollah Khamenei and emerging spiritualities. *Mahdavi Society*, 1(1), pp. 116-186. [In Persian]
39. Mcintosh, D.N, Poulin, M.J., Silver, R.C., & Holman, E. A. (2011). The distinct roles of spirituality and religiosity in physical and mental health after collective

- trauma: A national longitudinal study of responses to 9/11 attacks. *Journal of Behavioral Medicine*, 34(6), pp. 497-507.
40. Mehri, K. (1396 AP). Developing a theoretical (analytical) model regarding spiritual transformation based on the statements of the Supreme Leader of Iran. *Islamic Education Journal*, (24), pp. 7-29. [In Persian]
 41. Mirsondesi, M. (1383 AP). *Studying the amount and types of religiosity*. Sociology Doctoral Dissertation, Faculty of Social Sciences, University of Tehran. [In Persian]
 42. Moein, M. (1386 AP). *Moein dictionary*. Tehran: Saman Publications. [In Persian]
 43. Mohadesi Gilvaei, H. (1386 AP). The future of the holy society: possibilities and socio-political perspective of religion in post-revolutionary Iran. *Journal of Iranian Sociological Association*, (8), pp. 76-112. [In Persian]
 44. Mohadesi Gilvaei, H. (1395 AP). *Novel religious and spiritual currents, review and critique of explanatory approaches and normative orientations and practical strategies* (collection of articles: report on the social situation of the country, Vol. 2). Tehran: Social Council of Iran, Research Institute of Cultural and Social Studies, Ministry of Science, Research and Technology. [In Persian]
 45. Mohammadpour, A. (1392 AP). *Qualitative research method against method 1*. Tehran: Sociologists Publications. [In Persian]
 46. Motahari, M. (1385 AP). *Causes of tendency to materialism*. Tehran: Sadra Publications. [In Persian]
 47. Motahari, M. (1386 AP). *Perfect human*. Tehran: Sadra Publications. [In Persian]
 48. Nandy, A. (1998). *The Politics of Secularism and the Recovery of Religious Tolerance in Rajeev of critics*. Delhi Oxford university press.
 49. Nasr, S. H. (1378 AP). Spirituality and science, convergence or divergence (Rasekhi, F, Trans.). *Journal of Naqd va Nazar*, (19), pp. 74-87. [In Persian]
 50. Nasr, S. H. (1385 AP). *Knowledge and spirituality* (Rahmati, E, Trans.). Tehran: Sohrevardi Publications. [In Persian]
 51. Nasr, S. H. (1387 AP). *In search of the holy matter* (Shahr Ayeeni, S. M, Trans.). Qom: Ney Publications. [In Persian]

52. Navabakhsh, M., & Pour Yosefi, H., & Mirakhorli, M. (1388 AP). The degree of religious adherence of students of Islamic Azad University, Garmsar branch. *Research Journal of Social Sciences*, 3(3), pp. 61-91. [In Persian]
53. Pollard, S. (1354 AP). *Andishe Taraghee* (Asadpour Piranfar, H, Trans.). Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
54. Pourzare, N., & Bahri Soori, M. (1384 AP). "Yoga is a factor of well-being. *Iranian Journal of Nursing*, (18), pp. 85-91. [In Persian]
55. Qadr Velayat Cultural Institute, Khamene'ei, S. A. (1380 AP). *Ethics and spirituality from the perspective of the Supreme Leader of Iran*. Tehran: Qadr Velayat Cultural Institute. [In Persian]
56. Roudgar, M. J. (1395 AP). The functions of spirituality in social fields from the perspective of the Supreme Leader of Iran. *Journal of Spiritual Studies*, (10), pp. 59-86. [In Persian]
57. Serajzadeh, S. H. (1383 AP). *Challenges of religion and modernity*. Tehran: Tarhe No. [In Persian]
58. Shakernejad, A. (1397 AP). *New Spiritualism: Conceptual Components, Beliefs and Discourse Signs*. Qom: Islamic Science and Culture Academy. [In Persian]
59. Sheikh al-Islami, S. H. (1385 AP). *The speech of Amirul Momineen Ali*. Qom: Ansarian Publications. [In Persian]
60. Sheikh Hor Ameli, M. (1104 AH). *Wasa'il Al-Shia*. Qom: Alulbayt Institute. [In Arabic]
61. Sheldark, P. (1380 AP). Spirituality and theology. *Haft Asman magazine*, 3(9 & 10), pp. 243-272. [In Persian]
62. Tamimi Amadi, A. (1383 AP). *Ghurur al-Hikam va Durar al-Kalim* (Mousavi, M, Trans.). Qom: Dar al-Hadith. [In Persian]
63. Zamani, S. (1384 AP). *The story of spirituality in the new era*. Tehran: Cultural Islamic Publishing Office. [In Persian]
64. Zare, M. (1384 AP). *Changing religious attitudes and behaviors of young people*. Master thesis of Faculty of Social Sciences, University of Tehran. [In Persian]